

Kommentarer och frågor till KG Hammarlund från Ulf Persson

När det gäller historia har jag tagit djupt intryck av den brittiske filosofen och historikern R.G. Collingwood (speciellt som han framträder i den posthumt utgivna samlingen *The Idea of History*). Han vänder sig speciellt mot vad han förkastar som 'cutting and pasting' (något som har fått förnyad aktualitet i och med moderna ordbehandlingsprogram) nämligen att tugga om vad andra redan har skrivit. För honom är historien något som man konstruerar i det nuvarandet med tillgång till de källor man har till sitt förfogande. Historien kan ändras om nya källor dyker upp, och man kan veta mera om en historisk förgångens tid än de som levde då. Med andra ord vår kunskap om historien behöver inte blekna med tiden, ty historien lever inte i nuet utan utgör vår konstruktion av denna (Collingwood är mycket noga med att påpeka att man inte skall förväxla det förflutna med dess återskapande i nuet). När det gäller metoder så förespråkar han detektivens. Allt kan utgöra källmaterial för historien, inte bara de traditionellt givna skriftliga dokument. Knappast förvånande var han även en entusiastisk arkeolog. För honom råder en avgörande skillnaden mellan den mänskliga historien och naturhistorien (den som fick sin berättelse av Darwin) och skillnaden består i den mänskliga tanken och dess projekt och önskningar, förutom vilken historien skulle vara meningslös. Det som gör historien möjlig och så fascinerande är att den kan förstås och bara förstås genom den gemensamma mänskliga tanken. En matematiker kan bättre tolka en gammal matematisk text än en historiker genom att förstå vad dess syfte är. Historiker varnar ofta fackmannen för att begå anakronismer genom att identifiera sig med det förgångnas aktörer genom att tillskriva dem moderna tankar. Visst kan man tala om en balansgång men bakom all historieforskning ligger antagandet om den mänskliga naturens invarians under tidernas gång, om inte detta vore fallet, skulle historien varken vara av intresse eller vara förståbar. Men vad som är invariant över tid är en annan sak. Några kommentarer till dessa kommentarer? Det förefaller mig som Collingwoods reflektioner har många beröringspunkter med vad som tas upp i artikeln.

Skillnaden mellan att 'förstå' och 'förklara' som humanister älskar att röra sig med har jag aldrig riktigt förstått. Kan man inte förstå en förklaring? Hur kan förståelse uppstå om det inte rör sig om förklaring? Uppenbarligen anses förståelse vara djupare och ädlare än förklaring. Visst man kan göra begreppet förståelig snävare och begränsa det till det psykologiska, eller bättre förståelse om vad som egentligen den mänskliga naturen innebär, det som är invariant och inte ändras med tid; och som är något som går om inte djupare än den logiskt rationella åtminstone utöver denna och innefattar vad som inte kan explicit formuleras i en förklaring. En matematisk ide är inte samma sak som en förklaring, den kan inte förmedlas men kanske genereras av en förklaring. Två personer kan bägge ta del av en förklaring men kanske bara för den ene kommer det att leda till en förståelse.

Collingwood vänder sig emot teoribildning, speciellt mot oskicket att indela historien i epoker och på sådant sätt ge tidsperioder en sags enhetlighet som de inte alls besitter. För honom är en brottsundersökning en historisk undersökning där man försöker fastställa vad som egentligen hände med alla medel till ens förfogande, inte bara muntliga och skriftliga utsagor (vars sanningshalt man aldrig kan ta för givet utan man måste fråga vad en sådan redogörelse eller text betyder inte vad den bokstavligen säger, i en brottsutredning ljuger

alla, och med samma skepticism skall man betrakta historiska textkällor). Men avsaknaden av teori eller av allmänna historiska lagar (pace Marx) betyder inte att historiska händelser inte har ett sanningsvärde. De utgör konstruktioner med ledning av de spår det förflutna har lämnat i nutiden. Historiska rekonstruktioner är inte fria fantasifoster de är bundna av de spår som faktiskt föreligger i nutiden. Och det är inte likgiltig vem som är mördaren, att inte tala om sanningar i det förflutna är absurt, såvida vi inte vidkänner att vi är tidssolipsister. Våra rekonstruktioner av det förgångna må vara felaktiga, men att så tillstå är att erkänna att det finns en historisk sanning, men frågan är hur tillgänglig den är. Den avgörande punkten är huruvida det förflutna injiceras in i framtiden, d.v.s. att varje verkan har bara en orsak och att man därmed kan komma den historiska sanningen närmare och närmare.

Engelskan skiljer som bekant mellan 'history' och 'story', medan vi i svenskan kan tala om 'en god historia' eller 'en rolig historia' och be någon berätta 'en historia'. Historien som den presenteras för barn är just som historia i den 'narrativa' meningen. Ett historiskt förlopp blir oftast mycket mer levande när det berättas i fiktiv form och bevaras därmed i minnet, medan mycket av de nyktert framställda historiska skeenden framstår som 'just one damned thing after another'. Tanken på historia som en berättelse är väl knappast förvånande, vad som är förvånande är att detta skall anses som förvånande. Detta är ju hur man som barn upplever historien.

Det skulle vara intressant att se exempel på paradigmatiske historieskrivning, alltså en sådan som bygger på en viss teori och därmed försöker likna naturvetenskapen. (Collingwood beskriver väl, enligt min mening, hur historia kan vara 'vetenskaplig' utan att förfalla till kvantifieringar och uppställandet av historiska lagar)

Enligt Collingwood kan man inte i förväg avgöra vilka källor som är relevanta inför en historisk undersökning, i princip kan allt vara av potentiellt intresse, under resans gång kan den ena källan efter den andra dyka upp som relevanta. Precis som i ett korsförhör get svaren anledning till nya frågor, man kan inte i förväg göra en lista över de frågor som skall ställas. (Man kan jämföra med Collingwoods teori om skillnaden mellan ett konstverk och ett hantverk, i det förra fallet vet inte konstnären vad han kommer att skapa, medan i det senare fallet är hantverkaren hela tiden medveten om vad han tänker göra.)

Biografen Peter Ackroyd hävdar att det kräver mycket mera fanatsi att skriva en biografi än att skriva en roman. Detta till synes paradoxala påstående har sin relevans, speciellt inom historieforskningen, i vilken biografien utgör en del. (Collingwood var av någon anledning mycket skeptisk inför biografier, kanske för att han ansåg de vara för publikfriande; han påpekar även att man inte kan skriva en historiskt accepterad självbiografi baserad på sina egna minnen, men däremot på de brev och dagboksanteckningar man skrivit och fört. Kanske för att det skrivna ordet är något fixerat och objektivt, men varje minne återskapas på nytt närhelst det erinras.) Jag brukar säga att fantasin endast kommer till sin rätt när den möter hinder som måste övervinnas. En romanförfattare kan i princip bara 'hitte på' men en författare av en biografi måste underordna sig de fakta som det förflutna har avsatt i nuet.

Två avslutningsfrågor

1. I vilken mening är historia vetenskap, och speciellt innebär det förmenta motsatsparet förståelse versus förklaring en nyckel? Och i så fall kan du närmare förklara skillnaden?

2. Man vet aldrig i förväg om en metod kommer att fungera eller inte, hur kan man då ha en teori om vilka metoder som skall användas inför varje forskningsuppgift?

KG Hammarlunds (KGH) svar och svarskommentarer till Ulf Persson (UP)

KGH allmän kommentar till UPs kommentarer och frågor:

Tack, Ulf, för en synnerligen innehållsrik och tankeväckande kommentar!

För att börja med dina kommentarer utifrån R G Collingwood: Du har helt rätt i att det finns många paralleller mellan Collingwoods tankar och den bild av historia som jag försöker teckna i mitt bidrag. En sådan parallell är tanken att historia aldrig kan vara en direkt avspeglning av det förflutna, det är en (re-)konstruktion utifrån de spår av gångna händelser som bevarats till vår tid.

Det hindrar inte att en del av Collingwoods historiefilosofi också kan vara problematisk och kräva ytterligare begrundan. Du skriver: 'Historiska rekonstruktioner är inte fria fantasifoster, de är bundna av de spår som faktiskt föreligger i nutiden'. Spåren är de fakta vi inte kan bortse från och som därmed sätter ramar för våra tolkningar. Collingwood var inne på samma tanke när han skrev att historiefilosofi inte handlar om det förflutna i sig, inte heller om historikerns tankar om det förflutna i sig utan om de båda i en ömsesidig relation (Collingwood 1946:2). Men, som Edward H Carr har påpekat, om man drar ut Collingwoods resonemang om historikerns avgörande roll till sin yttersta konsekvens riskerar man att hamna i en total skepticism eller i en pragmatism där fakta inte betyder något men tolkningen betyder allt (Carr 1961/1987:26f). Carr var marxist och hade kanske därför särskilda skäl att slå vakt om existensen av en objektiv historia – möjligen hårdrar han därför också sitt kritiska resonemang. Samtidigt understryker han Collingwoods betydelse (han kallar honom också den enda brittiska 1900-talstänkare som lämnat avgörande bidrag till historiefilosofin), särskilt när det gäller insikten att vi inte möter spåren av det förflutna i en 'ren' form. Likt ljuset som passerar en lins bryts historiska fakta när de passerar genom historikerns hjärna – 'refracted through the mind of the recorder' skriver Carr (1961/1987:22).

Du tar upp antagandet om den mänskliga naturens invarians under tidernas gång som en förutsättning för historisk forskning. Det håller jag med om, men ser också att det förutsätter en bestämning av vad den mänskliga naturen är för något. Om vi med det menar vissa grundläggande fysiologiska faktorer – vårt energibehov, det faktum att vi är sexuellt reproducerande varelser – finns det skäl att tala om invarians. I dagligt tal syftar uttrycket 'den mänskliga naturen' ofta på föreställningar och handlingsmönster som är i hög grad varierande. Sedan är det förstas också så att många förändringar i mänskligt beteende är oerhört långsamma. Så länge historikern betraktar en begränsad period blir det därför nödvändigt att vara uppmärksam på såväl kontinuitet som förändring.

Du ställer också frågan huruvida vi någonsin kan nå fram till en definitiv historisk sanning och skriver 'Den avgörande punkten är huruvida det förflutna injiceras in i framtiden, att varje verkan har bara en orsak och att man därmed kan komma den historiska sanningen närmare och närmare'. Problemet för historiker är att den verkan vi studerar sällan, om ens någonsin,

har *en* orsak. Vi kan se underliggande orsaker och mer direkt verkande bidragande orsaker men alla dessa är ofta av en karaktär liknande vad John Mackie kallat INUS-orsaker ('insufficient but non-redundant parts of unnecessary but sufficient conditions', Mackie 1974:62).

Så till dina direkta frågor:

UP fråga 1: I vilken mening är historia vetenskap, och speciellt innebär det förmenta motsatsparet förståelse versus förklaring en nyckel? Och i så fall kan du närmare förklara skillnaden?

KGH svar på UP fråga 1: En del av skillnaden finns i vad du skriver om Collingwood: 'För honom råder en avgörande skillnaden mellan den mänskliga historien och naturhistorien (den som fick sin berättelse av Darwin) och skillnaden består i den mänskliga tanken och dess projekt och önskningar, förutan vilken historien skulle vara meningslös'.

Om jag förstår Wilhelm Dilthey rätt bygger hans grundval för sin distinktion mellan *Erklären* och *Verstehen* på precis samma grundval: just för att humanvetenskaperna sysselsätter sig med mänskliga handlingar, föreställningar, önskningar kan (och bör) vi också förstå dem. Naturvetenskapliga objekt, vare sig det rör sig om planeter eller leptoner, kan inte förstås i den meningen (däremot förklaras).

Det betyder inte att förståelse, i Diltheys mening, skulle vara något djupare och ädlare än förklaring. Vi har inte att göra med ett motsatspar, inte heller med en gradskillnad, utan med en artskillnad – två skilda förhållningssätt till två olika typer av studieobjekt. Vårt vardagliga språkbruk inbjuder visserligen till tanken på förståelse som något djupare, som när du skriver: 'Två personer kan bägge ta del av en förklaring men kanske bara för den ene kommer det att leda till en förståelse'. Här skulle man kunna byta ut ordet 'förståelse' mot 'insikt' för att markera att det rör sig om en annan förståelse än den som Dilthey åsyftade.

UP fråga 2: Man vet aldrig i förväg om en metod kommer att fungera eller inte, hur kan man då ha en teori om vilka metoder som skall användas inför varje forskningsuppgift?

KGH svar på UP fråga 2: Jag är inte alls säker på att man kan (eller bör) försöka formulera en sådan teori – tvärtom har jag i mitt bidrag försökt undvika detta genom att poängtera att det goda metodvalet är beroende av frågeställningar, material, teorier. Naturligtvis har forskare en erfarenhetsbaserad kunskap som grund för ett första preliminärt metodval där den preliminära frågeställning och det tillgängliga materialet ger en fingervisning om vad som kan vara fruktbart och vad som förmodligen inte är det. Och naturligtvis finns också en risk att traditioner inom forskningsfältet eller institutionen, eller bara vanans makt, gör att forskaren slentrianmässigt avstår från att pröva något nytt.

När jag handlett studenter i uppsatsskrivande har jag ofta påpekat att det ofta är en god idé att skriva inledningskapitlet (med frågeställningar, metod- och teoridiskussion) tidigt – det är en hjälp för att få struktur i det egentliga arbetet. Men man måste vara beredd att återvända till det, att skriva om, i de fall arbetet med materialet ger upphov till nya frågeställningar, mer intressanta än den ursprungliga, eller om den valda metoden visar sig mindre fruktbar när den konfronteras med materialet.

Referenser:

Carr, Edward Hallett (1961/1987): *What is History?* Harmondsworth: Penguin Books.

Collingwood, Robin George (1946): *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press.

Mackie, John Leslie (1974): *The Cement of the Universe. A Study of Causation*. Oxford: The Clarendon Press.